

A „TEMES-KUBINI ÜTKÖZET” ÉS A LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

Wladimir Giesl báró, az Osztrák–Magyar Monarchia belgrádi diplomáciai képviselőjének vezetője 1914. július 25-én a két nappal korábban átadott jegyzékre adott szerb választ nem kielégítőnek nyilvánította, majd megszakította a két állam közötti diplomáciai kapcsolatokat. És bár még ugyanezen a napon elrendelték mindkét haderő¹ mozgósítását is, a hadiállapot beálltára ekkor még nem került sor.² A hadüzenet átadásának halogatása elsősorban a hadvezetés érdekeit szolgálta: Franz Conrad von Hötzendorf báró, a Monarchia vezérkari főnöke legszívesebben csak a mozgósítás és a felvonulás teljes befejezése után³ szerette volna, ha erre sor kerül. Leopold Berchtold gróf közös külügyminiszter azonban – bármennyire respektálta is a katonai érdekeket – már két nappal később, július 27-én szükségét érezte annak, hogy Ferenc József elé terjessze jóváhagyás végett a Szerbiának küldendő hadüzenet szövegét. Miután ez megtörtént, a külügyminiszter másnap, július 28-án, távirati úton eljuttatta az időközben Nisbe költözött szerb kormányhoz a hivatalos deklarációt arról, hogy a Monarchia hadiállapotban lévőknek tekinti magát déli szomszédjával.

Az első világháború keletkezéstörténetének osztrák–magyar szelete bővelkedik delikát mozzanatokban; a hadüzenet kérdése közöttük az egyik legkülönösebb. Nemigen ismeretes más példa a világtörténelemben arra, hogy egy külügyminiszter úgy küldjön el egy hadüzenetet, hogy annak saját uralkodója által jóváhagyott szövegét önhatalmúlag megváltoztatja, s e tényt csak két nappal később hozza az uralkodó tudomására. Berchtold gróf pontosan ezt tette: az a szöveg ugyanis, amit Ferenc József 27-én Ischlben aláírt, nem egyezett a másnap elküldött táviratával.

A külügyminiszter az utolsó pillanatban még kihúzta belőle azt a részt, amely szerint szerb katonák megtámadták egy cs. és kir. alakulat katonáit Temes-Kubinnál. Mi készítette Berchtoldot erre a lépésre? Az, hogy az uralkodói jóváhagyást követően (!) kiderült: lehetetlen hitelt érdemlően bizonyítani, hogy az állítólagos szerb támadásra valóban sor került. A „temes-kubini ütközet” (vagy a település magyar neve után „kevevárai lövöldözés”) néven elhíresült esemény ily módon a történelmi fantomok tekintélyes sorát gyarapítja. Történetével főleg osztrák hadtörténészek foglalkoztak: a két világháború között

¹ Ausztria-Magyarországon ekkor még csak részleges mozgósításra került sor.

² A Giesl által átadott jegyzék nemzetközi jogi értelemben nem számított ultimátumnak, mivel nem teljesítése esetére csupán a diplomáciai viszony megszakítását helyezte kilátásba. Ennek ellenére még a kortársak számára sem volt magától értetődő ez a nüansznyi különbség: a Monarchia külügyminisztere kénytelen volt saját diplomatái figyelmét is felhívni arra, hogy ne használják vele kapcsolatban az ultimátum kifejezést.

³ Várhatóan augusztus 12.

Rudolf Kiszling,⁴ a kilencvenes években pedig Manfred Rauchensteiner,⁵ mindazonáltal az epizód a magyar olvasók előtt sem teljesen ismeretlen.⁶

Sajátos módon nem csupán a „temes-kubini ütközet” és annak a hadüzenet létrejöttében játszott szerepe tartalmaz furcsa részleteket: az ügy historiográfiája sem nélkülöz néhány nehezen értelmezhető mozzanatot. De haladjunk sorjában. A történetek rekonstrukciójában – már csak időbeli elsőbbsége okán is – támaszkodjunk Rudolf Kiszlingre. Ő a Berliner Monatsheftében megjelent tanulmányában⁷ a következőket írta:

„27-ére virradó éjjel néhány perccel éjfél után⁸ a vezérkar főnöke jelentést kapott a budapesti IV. hadtestparancsnokságtól, melyben többek között ez állt: »Temes-Kubin: szerb katonák hajóról saját⁹ csapatokra tüzet nyitnak, nagy lövöldözés, halottak és sebesültek száma nem ismert.« Ez a jelentés továbbításra került a külügyminiszterhez, amit ő Conrad július 27-én déli 12 óra 15-kor megadott hozzájárulásával nyilvánosságra hozatal céljából átadott a sajtóhivatalnak. A 27-i bécsi délutáni lapok¹⁰ így be is számoltak a Temes-Kubinnál történt nagy csetepatéről.”

Ekkorra a külügyminiszter már elérkezettnek látta az időt a hadüzenet megszövegezésére. A dokumentum szövegébe pedig nem mulasztotta el belefoglalni a megfelelő utalást a temes-kubini eseményekre: a császári és királyi kormány „annál is inkább” kénytelen a fegyverekre bízni jogai és érdekei érvényesítését, „mivel szerb csapatok Temes-Kubinnál megtámadták a császári és királyi haderő egyik alakulatát.”

Berchtold a következőket fűzte hozzá írásban az uralkodónak készített előterjesztéshez:

„Tekintettel a cs. és kir. követnek, Giesl bárónak Pasic úr által átadott, nagyon ügyesen összeállított szerb kormányzati válaszjegyzékre, mely ugyan tartalmilag teljesen értéktelen, ám formáját tekintve előzékeny, nem tartom kizártnak, hogy a hármasantant hatalmak még egy kísérletet tesznek a konfliktus békés elintézésére, amennyiben a hadüzenet révén nem teremtődik tiszta helyzet. A IV. hadtestparancsnokság jelentése szerint szerb csapatok egy dunai gőzösről tegnap Temes-Kubinnál rálöttek a csapatainkra, mire a tűz viszonzását követően nagyobb összecsapás alakult ki. Ennélfogva az ellenségeskedések már ténylegesen megkezdődtek, és annál is inkább kívánatosnak tűnik a

⁴ Rudolf Kiszling: Die Kriegserklärung Österreich-Ungarns an Serbien. *Berliner Monatshefte*, 1930. 1130–1141. o.

⁵ Manfred Rauchensteiner: Der Tod des Doppeladlers. Graz–Wien–Köln, 1994.² 92–94. o.; Uő: Entfesselung in Wien? Österreich-Ungarns Beitrag zur Entfesselung des Ersten Weltkrieges. In: M. Gehler – R. F. Schmidt – H. H. Brandt – R. Steininger (Hrsg.): Ungleiche Partner? Österreich und Deutschland im 19. u. 20. Jh. Stuttgart, 1996. 368–371. o.

⁶ Lásd: Pollmann Ferenc: Balszerencse, semmi más? Tersztyánszky Károly cs. és kir. vezérezredes élete és pályafutása. Budapest, 2003. 66–68. o.; továbbá uő: A bolha, az elefánt és a háború. *Élet és tudomány*, 49. (1994.) 32. sz. 1005–1006. o.

⁷ Kiszling: i. m.

⁸ Utólag megállapítható, hogy a pontos időpont hajnali 0 óra 1 perc volt.

⁹ Értsd: osztrák–magyar.

¹⁰ Így a *Neue Freie Presse* és a *Wiener Abendpost*. – Másnapra viszont már a világsajtó is hírt adott az incidensről. A *The New York Times* például feltűnően jól tájékozott az ügyben: „Bécs, július 27. Magyarországi jelentések szerint szerb csapatok egy gőzös fedélzetéről Temes-Kubin közelében tüzet nyitottak osztrák csapatokra. Az osztrákok viszonzták a tüzet, amiből meglehetősen komoly összecsapás keletkezett. Mindez lehetséges, hogy egy tegnapi összetűzés másfajta verziójának tekinthető. Egy tegnapi, Zimonyból származó híresztelés szerint az első összecsapásra osztrákok és szerbek között Semendriánál, Belgrádtól 24 mérföldre délkeletre került sor, ahol néhány, gyalogságot szállító osztrák hajóra a szerb partról tüzeltek, mire a tüzet viszonzták.”

hadseregnek nemzetközi jogi szempontból biztosítani azt a mozgásszabadságot, melyet csupán a hadiállapot beálltával birtokol. [...] Bátorkodom megemlíteni, hogy sem Ó cs. és kir. Fensége Frigyes főherceg, a hadsereg főparancsnoka, sem a vezérkar főnöke a hadüzenet elküldésével szemben ma délelőtt semmiféle ellenvetést nem tett.”¹¹

Kiszling narratíváját követve ez után az történt, hogy az uralkodó jóváhagyta a szövegezést, majd Berchtold Ischlből visszaindult Bécsbe. Am előtt elküldte volna a hadüzenetet a szerb kormánynak, gyanút fogott, hogy hátha mégsem minden úgy történt, ahogy a számára a vezérkartól átküldött jelentésben állt a temes-kubini incidenssel kapcsolatban. Ezért megerősítést kért: nyilvánvalóan onnan, ahonnan hozzá az információ eljutott, azaz a hadseregtől. Csak hogy mivel az ennek nyomán végrehajtott gyors vizsgálat csupa jelentéktelen határincidensről szólt, s ezek súlyukat tekintve egyáltalán nem feleltek meg a „temes-kubini ütközetnek”, a külügyminiszter gyorsan cselekedett: mint már tudjuk, kihúzta a szövegből az ominózus részt és elküldte a végzetes döntésről szóló táviratot. Az uralkodó tájékoztatására is csak másnap (29-én) tudott időt szakítani. Ferenc József pedig – bár láthatóan nem tetszett neki, ahogy külügyminisztere az adott ügyben eljár – rosszallásának igazán komoly formában nem adott hangot, azaz Berchtold a helyén maradhatott.

Az esettel kapcsolatban számos fontos kérdés felmerül, és néhány közülük sajnos megválaszolhatatlan. A legfontosabb: volt-e „temes-kubini ütközet”, már az eseményekkel egyidejűleg tisztázódott. Nem csupán Berchtold tudta úgy 1914 nyarán, de 16 évvel később Kiszling számára sem módosította időközben semmiféle lényeges információ a megállapítást, hogy Temes-Kubinnál 1914. július 26-án semmiféle komoly incidensre nem került sor, különösen nem olyanra, amelyben a szerb csapatok voltak a támadók. Kortárs visszaemlékezésekben bőségesen találhatóak olyan epizódok, amelyek a Dunán haladó vízjárművekre leadott – időnként tisztázatlan eredetű – lövésekről számolnak be. Ez a felfokozott, háborúközeli állapotban teljességgel megszokott. Nem érdemes tehát a nyilvánvalóan téves jelentés alapjául szolgáló eseményt keresni. Más azonban a helyzet magával a jelentéssel, és ez a következő fontos tisztázandó probléma. Vajon mi válthatta ki Berchtold gyanakvását? Pusztán óvatosságból akarta tisztázni, megtörtént-e és ha igen, hogyan az állítólagos „ütközet”? Ez az óvatosság nyilván alaposan elkésett, miután már a sajtónak kiadta és a hadüzenetbe is belefoglalta az ellenőrizendő információt. Gyanút kelthetett benne ellenben az a tény, hogy a jelentés a budapesti hadtestparancsnokságtól származott, ám csak abban az esetben, ha tisztában volt vele (feltehetőleg igen), hogy a szóban forgó település, Temes-Kubin nem a budapesti, hanem a temesvári hadtestkerülethez tartozott. Miért Budapesten keresztül jött tehát a hír és miért nem a szolgálati út betartásával, azaz Temesváron keresztül? Ezt a körülményt utólag azok is igen gyanús-nak tekintették, akik a jelentés téves voltából indultak ki, és nem kerestek szándékosságot az ügy háttérében. Így maga Kiszling:

„A szerb gőzös Temes-Kubinnál történt feltartóztatásáról szóló jelentés [...] nyilvánvalóan – közelebbit sokoldalú fáradozások dacára ma sem lehet megállapítani – kerülő

¹¹ Österreich-Ungarns Aussenpolitik von der bosnischen Krise 1908 bis zum Kriegsausbruch 1914. Bd. VIII. Wien–Leipzig, 1930. Nr. 10855.

Sub. 2825

Op

(5)

Chiffriertes Telegramm

TELEPHON-DEPESCHE.

aufgegeben von **Gstb. Abtg. des 4. Kps.** am **27. Juli** 1914 um **12^h 01^m** von Adresse

Chef des Generalstabes

Wien.

27/7 Minis

eingelangt im Evidenzbureau am **27** ten **Juli** 1914 um **12^h 01^m** Eingangs-Nr. von

Nr. vom

Bei Golubin-Bjelawoda versammeln sich Komitatschis in grossen Mengen. Das 13. Rgt. Istip nach Nigotin instradiert vis a vis serb. Ufer signalisiert.

Rumänien sendet mehrere Infanterie 1 Kav. Rgt. Pioniere nach Dobropan. Ebendahin Kanonen und Munition.

Verciorova nahe der Grnze Waffendepot noch nicht aufgeklärt.

Eigene Garnison Orsova hat 2 serbische Schiffe gekapert.

** Info unrichtig Punkt*
Temeskubin: Serbische Soldaten auf Schiff auf eigene Truppen Feuer eröffnet, grosses Geplänkel, Anzahl Tote und Verwundete nicht bekannt.

Kronprinz Alexander Valjevo.

Chiffriertes Telegramm kommt in einigen Minuten.

Schlepper fahren Pancsova, Gradiate Artillerie, Donaudampfschiff.

Ges. kann unter diesen Umständen nichts nach Pancsova bringen.

Bitte dringende Weisungen.

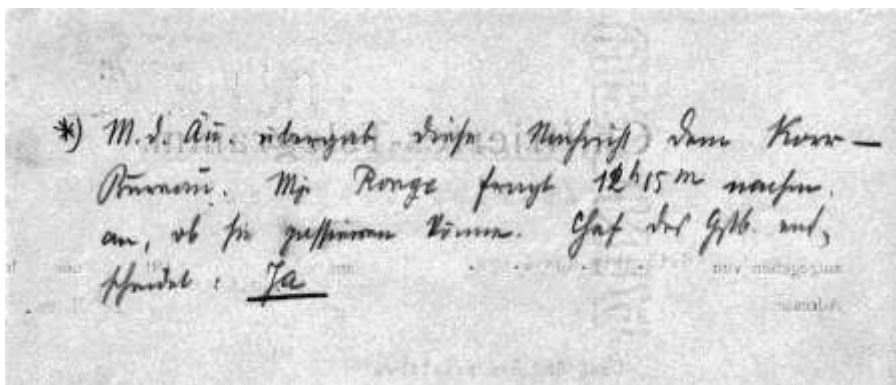
Ergeht an 7. Kps., Flottenkmdo., EBB., und Chef.

Gstb. Abtg. 4. Kps.

Dechiffriert am 1914 um h m

27/7 16 *Quil + End*
27/7 10^h 45 *KL*

Originaldepesche verbrannt.

úton és alaposan felfújva Budapestre is eljutott – ahonnan aztán Bécsbe továbbították.¹² Csakis a rohanó események okozta sietségben nem tűnhetett fel, hogy nem a 28. tábori vadászászlóaljnak felettes VII., hanem a IV. hadtestparancsnokság jelentett az esetről a vezérkar főnökének.”

Hogy Berchtold gyanakvását konkrétan mi váltotta ki, arra nézve mindenesetre Kiszlingnek semmiféle információ nem állt a rendelkezésére, sőt, valójában a külügyminiszter utólagos ellenőrző akciójára is csupán következtet, mégpedig abból a tényből, hogy az végül megváltoztatta a hadüzenet szövegezését.¹³ Ennélfogva Temes-Kubin és a budapesti hadtestparancsnokság összekapcsolásának problematikus (azaz gyanút keltő) volta is feltehetőleg a jeles hadtörténésztől származik. Azok a katonai szervezetek ugyanis, amelyek az utólagos rákérdezést végrehajtották, Kiszlinggel ellentétben ismerték a Monarchia defenzív hírszerzésének (az elhárításnak) 1914 nyarán érvényes szervezeti és területi beosztását.¹⁴ Nekik tudniuk kellett, hogy míg a hírszerzés központi szervei a hadtestparancsnokságok vezérkari osztályain működtek és területileg az adott hadtestkerület egészét felügyelték, az elhárítás fő kirendeltségei nem feltétlenül olyan városba települtek, amely egyben hadtestkerületi központ is volt. Ráadásul a szervezeti hierarchia is más volt: az elhárítás feladatainak irányítására a Monarchia területén négy centrumot hoztak létre, melyek közül az egyik Budapesten működött,¹⁵ és ennek hatásköre egész Magyarországra (Horvát-Szlávia kivételével) kiterjedt. Más szóval a budapesti elhárítási centrum¹⁶ nem csupán a budapesti, de – a többi között – a temesvári hadtestkerület jelentéseit is fogadta. Tény, hogy Kevevárán (azaz Temes-Kubinban) a VII. hadtestnek működött alsóbb rendű hírszerzési kirendeltsége.¹⁷ Egy nemrégiben a budapesti Hadtör-

¹² A térségben állomásozó 28. tábori vadászászlóalj folyamórei az északi parton történő kikötésre kényserítettek egy szerb gőzöst, amely újoncokat szállított, majd – a felettes parancsnokság utasítására – továbbengedték azt. Kiszling, aki az esetről röviddel a cikk megjelenése előtt értesült az egység egykori parancsnokának leveléből, ezt az incidenset vélte a „temes-kubini ütközet” alapjának.

¹³ Kiszling: i. m. 1140. o.

¹⁴ Erre nézve lásd: Kriegsarchiv Wien, Nachlässe, B/126:1.

¹⁵ A másik három Bécsben, Zágrábban és Szarajevóban.

¹⁶ Zentralstelle für den defensiven Kundschaftsdienst.

¹⁷ Neben-Kundschaftsstelle.

ténelmi Levéltárban előkerült irattöredék¹⁸ tanúsága szerint vagy ez látta el jelentésekkel az elhárítás felettes szerveit is, vagy mellette létezett az elhárításnak is helyi irodája¹⁹ (alkalmasint a határrendészeti őrs látta el ezt a szerepet). A szóban forgó dokumentum címzettje mindenesetre a budapesti hadtestparancsnokság vezérkari osztálya. Nagyon is valószínű, hogy az állítólagos „temes-kubini ütközetről” szóló híradás is ezen az úton – azaz teljesen szabályos hivatali úton – jutott a IV. hadtestparancsnokság tudomására.

A kérdés modern szakértőjének számító Manfred Rauchensteiner szerint azonban a történeteket egyáltalán nem lehet pusztán a háborús hisztéria és kapkodás rovására írni. Vizsgálódásai során arra a következtetésre jut, hogy az események jóval több szándékos mozzanatot tartalmaznak, mint az elsőre látható. Számára nem csupán Berchtold eljárása tűnik gyanút keltőnek, de – a történetek magyarázatára vállalkozó Kiszling is! Kruciális fontosságúnak tekinti a Budapestről Bécsbe küldött táviratot, amelyből – emlékezünk rá – Kiszling az ominózus mondatokat idézte cikkében az állítólagos temes-kubini eseményekről. Nyilván felmerül a kérdés: hol található ez a távirat? Csakhogy Kiszlingtől hiába várunk választ erre az egyszerű és mégis rendkívül fontos kérdésre: a neves hadtörténész és egyben kiváló levéltáros ugyanis elfelejti (?) megadni a levéltári hivatkozást... Pontosabban, amit megad, az használhatatlan: Kriegsarchiv: Feldakten 1914. Olyan ez, mintha valaki levélcímként ennyit írna a borítékra: Budapest, Magyarország. Rauchensteiner azonban nem nyugszik bele ebbe. Kísérletet tesz a rejtélyes távirat megtalálására. Milyen sikerrel? Íme:

„Egy nemrégiben a bécsi Kriegsarchiv levéltárosai által végzett alapos kutatás arra a meglepő megállapításra jutott, hogy ez a távirat nem található. Sem a császár katonai irodájának, sem a vezérkarnak az aktái, sem a Neue Feldakten²⁰ hadműveleti aktái vagy egyéb állagai között nincs efféle távirat. Nincs azonban semmi erre vonatkozó bejegyzés az iktatókönyvekben sem. Semmi!”

Valljuk meg, ez tényleg különös. Vajon mi a magyarázat Kiszling furcsa hanyagságára? Tapasztalt levéltáros aligha követ el ilyen hibát. Mielőtt azonban még a szedőre fog-nánk a dolgot (feltételezve, hogy a szerzőnek nem volt módja a korrekcióra kijavítására), szemünkbe ötlük, hogy ez a használhatatlan hivatkozás egy második lábjegyzetben is megtalálható... Azaz aligha lehet szó pusztán figyelmetlenségről. Válasz azonban a feltett kérdésre nincs. Idézzük inkább tovább Rauchensteinert, aki merészen folytatja:

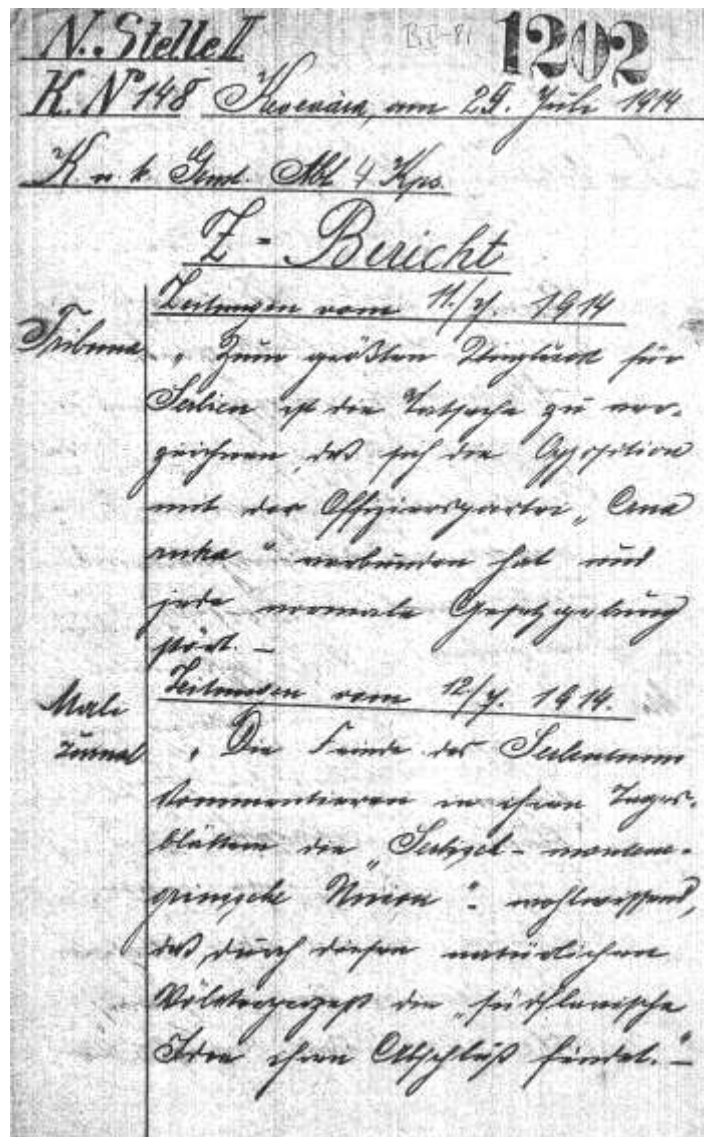
„Nagyon valószínű, hogy egy lépéssel tovább kell mennünk és kétségbe kell vonnunk, hogy ez a távirat valaha is létezett. Ha tényleg létezett, nyilván jó okkal megsemmisítették. Kiszlingnek látnia kellett, de nem ad meg sem akta-, sem ügyiratszámot. Gustav Hubka, a vezérkari mű²¹ egyik munkatársa szerint a jelentést telefonon adták. Legalább egyszer azonban le kellett írni, különben nem lehetne szó szerint idézni. Ha valaha is bármi hasonlót a IV. hadtest körletéből Bécsnek jelentettek, az hamis jelentés

¹⁸ Sajnálatos, hogy a világháború kitörését közvetlenül megelőző időszakra vonatkozó iratanyag a budapesti hadtestre vonatkozólag az idők folyamán elkallódott és csak néha bukkan elő egy-egy részlete. A forrás jelenlegi lelőhelye: Hadtörténelmi Levéltár, IV. Hadtest irattöredékei, rendezetlen iratok, jelzet nélkül.

¹⁹ Nebenstelle für den defensiven Kundschaftsdienst.

²⁰ Az első világháborús tábori akták.

²¹ Generalstabswerk: rövid elnevezése a hét kötetből álló, túlnyomó részben egykori osztrák–magyar vezérkari tisztek által írott első világháborús könyvsorozatnak. Österreich-Ungarns letzter Krieg, Bd. I–VII. Wien, 1930–1938.

volt. És nem is véletlenül történt! Meglehet, hogy megrendelték, aztán – miután célját betöltötte – megsemmisítették.”

Ily módon a kitűnő osztrák hadtörténész egy komplett összeesküvés-elméletet valószínűsít számunkra. Mi lehetett a komplot célja? Kézenfekvő módon részint Szerbia agresszorrá minősítése, részint a hadüzenet elküldéséhez szükséges uralkodói hozzájárulás biztosítása. Az előbbin az osztrák–magyar diplomácia a konfliktus kezdete óta teljes erővel dolgozott, ezen a téren minden segítség nyilvánvalóan jól jöhetett. Az utóbbi azonban aligha igényelt efféle konspirációt: Ferenc József kezdeti ingadozása ekkorra

már a múlté, határozottan eldöntötte a hadba lépést és emellett szilárdan ki is tartott. Nem volt semmi szükség rá, hogy csellel vegyék rá a hadüzenet elküldésére. Ha így lett volna, Berchtold aligha ússza meg a csínyt ilyen simán.

Az összeesküvés-elméleti megközelítésnek azonban több hibája is van. Legfőképpen talán az, hogy feltűnően dilettáns végrehajtókat feltételez. Ha tényleg szándékos koholmány az állítólagos szerb támadásról szóló hír, akkor kiagyalói nyilván gondoskodhattak volna arról, hogy utóbb se kelthessen semmiféle gyanút. Aligha kerül külön erőfeszítésbe Budapest helyett Temesvárról keltezni a jelentést, sem megfelelő súlyú valódi összecsapást produkálni, amely ország-világ előtt bizonyíthatja a szerb agresszió tényét.

Ami pedig végül azt a gyanút keltő körülményt illeti, hogy az ominózus távirat nem található, mivel nyilván vagy nem is volt, vagy eltűntették: nos – ma már az sem állja meg a helyét. E sorok írójának közel húsz évvel a Rauchensteiner által említett akkori alapos kutatás után sikerült megtalálnia az elveszettnek vélt dokumentumot,²² melynek létezéséhez immár semmiféle kétség sem férhet többé.²³ Szövegezéséből világos, hogy Kiszling ezt a dokumentumot használta cikke megírásakor, mivel a jelentés ominózus részlete szó szerint megegyezik az általa idézettel. (A távirati űrlap hátoldalán pedig megtalálható az információ arról, hogy a külügyminiszter – a vezérkari főnök jóváhagyásával – továbbította a hírt a sajtónak.) A jelentés teljes szövegének ismeretében ugyanakkor nem világos, vajon miért nem tűnt fel Kiszlingnek, hogy nem csupán a Temes-Kubinról szóló hír helyszíne esett kívül a IV. hadtest kerületén. Ráadásul a dokumentum címzettjei között ott szerepel a vezérkar főnökén kívül a temesvári hadtestparancsnokság is. Ez is azt bizonyítja, hogy Budapest központként funkcionált: összegyűjtötte és továbbította a híreket Bécsbe, illetve az illetékes parancsnokságokhoz.

Mindez természetesen semmit sem változtat a „temes-kubini ütközet” megítélésén, amelyet az első világháborús osztrák–magyar hadsereg egyik legkiválóbb ma élő kortárs német szakértője így is fogalmazott meg:

„Mai tudásunk szerint a fantom-ütközet Temes-Kubinnál, még ha külpolitikai téren felhasználható volt is, a döntéshozók szándékainak alakításában semmiféle nagyobb súllyal nem rendelkezett.”²⁴

²² Kriegsarchiv AOK Op.Abt. Evidenzgruppe B., Kt. 645.

²³ Szubjektív megjegyzés: elveszettnek hitt dokumentumok megtalálásáról hírt adni örömteli dolog – az egyik legörömtelibb, amit a levéltárak poros papírcsomói közt kutakodó történész ritka fizetségként a fáradtsá-gáért egyáltalán megkaphat. Túláradó örömmel most mégis alaposan mérsékli az óvatosság: végtére is az irat ott volt, ahol lennie kellett. Vajon ott volt-e két évtizeddel ezelőtt, amikor az osztrák kutatók oly hiába keresték? Valószínűbb, hogy azóta bukkant rá egy levéltáros kolléga, aki azután a helyére tette, ám felfedezését szerényen nem verte nagydobra.

²⁴ Günther Kronenbitter: „Krieg im Frieden”. Die Führung der k.u.k. Armee und die Grossmachtpolitik Österreich-Ungarns 1906–1914. München, 2003. 483. o.